

MATUS JÁNOS

MTA
200 ÉVES
A MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

Globalizáció és a nemzetközi rendszer

A tanulmány a globalizáció és a nemzetközi rendszer történeti és elméleti összefüggéseit vizsgálja. Kiindulópontja, hogy a regionális rendszerek közötti kapcsolatok fokozatos kiterjedésével olyan globális nemzetközi rendszer alakult ki, amelyben a szuverén államok politikai, gazdasági és biztonsági interakciói egyre gyakoribbá váltak. A tanulmány áttekinti a politikai realizmus és a liberalizmus, valamint a neorealizmus és a neoliberális institucionalizmus főbb tételeit, különös tekintettel a hatalmi egyensúly, az anarchia, a kölcsönös függőség, a nemzetközi intézmények és a biztonság kérdéseire. Bemutatja az „angol iskola” nemzetközi rendszerről, nemzetközi társadalomról és világtársadalomról alkotott megközelítését, valamint a demokrácia, a kölcsönös gazdasági függőség és a nemzetközi intézmények béketeremtő szerepét. A tanulmány végül négy foratókönyvet vázol fel a világrend lehetséges jövőjéről: 1. a liberális nemzetközi rend megerősödését, 2. egy új bipoláris rendszer kialakulását, 3. egy multiplex világ létrejöttét és 4. egy polaritás nélküli korszakot. A szerző következtetése szerint a globalizáció és a liberális nemzetközi rend egymást erősítik, ezért a globalizáció visszafordulása a konfliktusok és a nemzetközi rendszer instabilitásának kockázatát is növelheti. Az elemzés hangsúlyozza az államok egymással való együttműködésre irányuló képességének, valamint a nemzetközi intézményeknek a globális nemzetközi rendszer fejlődését alakító fontos szerepét.*

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: F01, F02, F50, F53, F60.

Kulcsszavak: globalizáció, nemzetközi rendszer, politikai realizmus, liberalizmus, nemzetközi intézmények, kölcsönös függőség, világrend.

* Ez az írás az MTA IX. Osztálya által a Magyar Tudományos Akadémia 200 éves jubileuma alkalmából rendezett, Globalizáció, deglobalizáció a 21. században című tudományos ülésszakon 2026. február 12-én tartott előadáson alapul.

Globalisation and the international system

JÁNOS MATUS

The study examines the historical and theoretical relationship between globalisation and the international system. It starts from the premise that the gradual expansion of links among regional systems has produced a global international system in which the political, economic and security interactions of sovereign states have become increasingly dense. The study reviews the principal arguments of political realism and liberalism, as well as neorealism and neoliberal institutionalism, with particular attention to the balance of power, anarchy, interdependence, international institutions and security. It also presents the so-called English School's concepts of the international system, international society and world society, and considers the contribution of democracy, economic interdependence and international institutions to peace. The study then outlines four possible scenarios for the future of the international order: 1. a strengthened liberal international order, 2. a new bipolar system, 3. a multiplex world and 4. an era without polarity. It concludes that globalisation and the liberal international order are reinforcing each other. Consequently, a reversal of globalisation may increase the risks of international conflict and instability. The analysis therefore highlights the importance of states' interaction capacities and of international institutions in shaping the evolution of the global international system.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: F01, F02, F50, F53, F60.

Keywords: globalisation, international system, political realism, liberalism, international institutions, interdependence, world order.

Az európai regionális rendszer

Európa mint regionális rendszer különleges szerepet töltött be a globális nemzetközi rendszer politikai és katonai dimenziójának formálásában. A 15. század végétől Európában alakult ki a modern állam, amely a leghatékonyabban tudta kombinálni a kormány hatalmát a gazdaság szereplőinek működésével. Jellegzetes az a hatás, amelyet a háborúk gyakoroltak Európa államaira és a közöttük lévő kapcsolatokra. Jack Levy amerikai történész az 1495 és 1975 közötti időszakban 119 háborút azonosított, amelyekben egyik vagy mindkét oldalon részt vett az adott kor nagyhatalma. A legtöbb háború a 16. században zajlott, amelyek egyik főszereplője a terjeszkedő Ottomán Birodalom volt (Levy, 1975, 88–95. o.). A háborúk sikeres megvívásához elengedhetetlen feltétel volt a hatékony állami bürokrácia és a hadsereg megszervezése, valamint a háborúk költségeit fedező adók beszedése. A háborúk formálták a középkor birodalmait, hercegségeit és városállamait egységes területtel és állandó határokkal rendelkező modern nemzetállamokká. A folyamatot találóan jellemzi Charles Tilly amerikai szociológus gyakran idézett kijelentése: „Háború hozta létre az államot, az állam kezdeményezte a háborút.”¹ A fizikai interakciós képességek (mint például a tengeri hajózás) tették alkalmassá Európa több államát a földrajzi határok kiterjesztésére, új kontinensek felfedezésére és a gyarmati

¹ „War made the state, the state made war.” (Tilly, 1975, 42. o.)

rendszer kiépítésére. Európa államai kezdeményező szerepet vállaltak a társadalmi interakciós képességek – mint a kétoldalú, majd később a multilaterális diplomácia – létrehozásában (Zerbe, n. d.-b).

A stratégia és katonai képességek területén három állam: Anglia, Franciaország és később Németország emelkedett ki a modern államok sorából. Anglia vezető szerepre tett szert mind a tengeri kereskedelem, mind a tengeri hadviselés területén. A 16. századtól a kontinenssel kapcsolatos stratégiája a hatalmi egyensúly fenntartására, bármely nagyhatalom hegemoniájának megakadályozására irányult. Franciaország feladta az Angliával való tengeri rivalizálást, és szárazföldi háborúkat vívott szomszédaival. A 18. század második felében bevezette a kötelező katonai szolgálatot, jelentős újításokat honosított meg a katonai kiképzésben, és létrehozta a kor leghatékonyabb tüzérségét. A haderő modernizálása hozzájárult Napóleon kezdeti katonai sikereihez. A széttagolt Németországban Poroszország vezető szerepe fokozatosan megerősödött. A hadsereg szervezésében hosszú időre meghatározó újítást vezetett be a vezérkar intézményének létrehozásával. Az új katonai szervezet feladata lett, hogy – különböző feltételezett ellenségekkel szemben több lehetséges forgatókönyvre készülve – már békeidőben megtervezze a háborút. Az első alkalom, amely bizonyította az újítás hatékonyságát, az 1871-es francia–porosz háború volt, amely lehetővé tette a német tartományok egyesítését, az első német birodalom létrejöttét (Maltby et al., 1994, 151–277. o.).

A modern európai állam kialakulásával párhuzamosan jelentek meg és hatottak a gondolkodásra olyan fontos eszmei áramlatok, mint a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás. Ezek az eszmék számos gondolkodót inspiráltak arra, hogy reflektáljanak az egyén, az állam és az államok alkotta nemzetközi rendszer komplex kapcsolatára. Machiavelli, Hobbes, Grotius és Kant gondolatai jelentős hatást gyakoroltak a nemzetközi kapcsolatok modern elméletének két irányzatára, a politikai realizmusra és a liberalizmusra.

A politikai realizmus

Niccolò Machiavelli (1469–1527) a Firenzei Köztársaság diplomatája, majd a Medici család katonai és diplomáciai tanácsadója volt. Az itáliai városállamok közötti háborút állandó veszélynek tekintette, ezért azt javasolta az uralkodónak, hogy gondoskodjon a fegyveres erők megfelelő kiképzéséről és harckészültségéről. Fontosnak tartotta, hogy maga az uralkodó is birtokában legyen a harcművészetnek. Adott tanácsokat az uralkodó alattvalókhöz való viszonyával kapcsolatban is: arra figyelmeztetett, hogy nem minden alattvaló tisztességes, ezért az uralkodónak tudnia kell alkalmazni az erő és ravaszság kombinációját. Aki a róka ravaszságát utánozza, kombinálva azt az oroszlán erejével, mindig sikerrel jár. Machiavelli szerint az emberek nagyon egyszerűek, csak a mindennapi szükségleteik vezérlik őket, ezért aki be akarja csapni őket, könnyen talál önkéntes alanyokat. Példaként idézte VI. Sándor pápát, aki jól ismerte az emberi természetet, ezért kiemelkedően sikeres volt a manipuláció gyakorlásában (Machiavelli, 1999, 30–34. o.).

Thomas Hobbes (1588–1679) angol filozófus nézeteit olyan drámai események határozták meg, mint az angol polgárháború és a spanyol Armada inváziós kísérlete Anglia ellen. *Leviathan* című könyvében olyan társadalmi és politikai rend modelljét fogalmazta meg, amely a nép és az uralkodó vagy kormány közötti társadalmi szerződésen alapul. Hobbes szerint a hatalom forrása nem természetfeletti erő, hanem a nép. A törvények és szabályok nélkül létező társadalmat „természeti állapotnak” nevezte, ahol az emberi természetben gyökerező versengés, a dicsőségvágy és a mindennapi szükségletek kielégítésének igénye ellenséggé változtatja az embereket. Ilyen körülmények között állandósul az erőszaktól és a haláltól való félelem, így „az emberek élete magányos, szegényes, kegyetlen és rövid”.² Mindenki harca mindenki ellen megszünteti a biztonságot. Az államok uralkodói féltékenyen figyelik egymást, kémkednek egymás ellen, és fegyvereiket készen tartják a háborúra. A mindenki háborúja mindenki ellen helyzetben nincs lehetőség a mérlegelésre a jó és a rossz, az igazságos és az igazságtalan között. Ahol nincs felső hatalom és jog, ott az igazságtalanság és a cselszövés válik erőnné. Hobbes ezt a helyzetet anarchiának nevezte (Hobbes, 1999, 35–38. o.), ami a politikai realizmus egyik alaptételévé vált.

A második világháború után kialakult klasszikus politikai realizmus a világháborúból levont következtetések mellett felhasználta Machiavelli és Hobbes számos elméleti megállapítását.

Hans Morgenthau (1904–1980), német származású amerikai politikatudós a klasszikus politikai realizmus alaptételeinek és diplomáciai szabályainak megfogalmazásával járult hozzá a nemzetközi kapcsolatok elméletének továbbfejlesztéséhez. A *Politics among nations* című könyvében foglalta össze a politikai realizmus hat alaptételét:

1. A politikai realizmus szerint a politikát, mint a társadalmat általában, az emberi természetben gyökerező objektív törvények irányítják. Ezeknek a törvényeknek a működése ellenáll az emberi preferenciáknak, velük szembeállni csak a kudarc kockázatával lehet.

2. A nemzetközi politika megértésének kulcsa a hatalmi képességek kontextusában meghatározott érdek. A hatalomtól függő érdek meghatározás mint intellektuális szervezőerő lehetővé teszi a politika lényegének megértését.

3. A politikai realizmus kulcskonceptiója, a hatalom kontextusában meghatározott érdek univerzálisan érvényes. Már az ókori görögök is felismerték, hogy az érdekek azonossága a legbiztosabb kapocs államok és egyének között. Ezt az elvet a modern Európa is átvette.

4. A politikai realizmus tudatában van a politikai cselekvés morális jelentőségének és annak a ténynek, hogy elkerülhetetlenül feszültség keletkezik a morális parancs és a politikai siker követelménye között. Úgy véli azonban, hogy az univerzális morális elvek nem alkalmazhatók az államok akcióira. Az államok viselkedésének morális megítélését végső soron a politikai következmények határozzák meg.

5. A politikai realizmus elutasítja bármely nemzet törekvését arra, hogy saját morális felfogását univerzális morális törvényként kezelje. A hatalom

² „...the life of man, solitary, poor, nasty, brutish, and short.” (Hobbes, 2024, 192. o.)

kontextusában meghatározott érdek lehetővé teszi a morális túlzások elkerülését az államok kapcsolataiban.

6. A politikai realizmus a politikai szféra autonómiáját tételezi, vagyis azt, hogy a politikának sajátos, más társadalmi szférák logikájától eltérő törvényszerűségei vannak. Központi fogalma a hatalom összefüggésében értelmezett nemzeti érdek. (Morgenthau, 1999, 43–48. o.)

A politikai realizmus számára a diplomácia a nemzeti érdekek érvényesítésének és a közöttük fennálló konfliktusok kezelésének fontos eszköze. Morgenthau a kompromisszum lehetőségének öt feltételét fogalmazza meg:

1. A valódi előny érdekében célszerű lemondani a látszólagos, de ténylegesen csekély értékű jogokról.

2. Nem célszerű olyan helyzetbe kerülni, ahonnan tekintélyvesztés nélkül nem lehet visszavonulni, és előrelépés csak komoly kockázatok vállalásával lehetséges.

3. Nem célszerű megengedni, hogy egy gyenge szövetséges hozzon döntéseket az erősebb állam helyett.

4. A fegyveres erők a külpolitika eszközei, nem pedig annak meghatározói.

5. A kormány a közvélemény vezetője, nem pedig annak kiszolgálója. (Morgenthau, 1967, 545–548. o.)

A Morgenthau nevével fémjelzett klasszikus politikai realizmus a második világháború utáni helyzetet tükrözte. Az 1970-es évek végére azonban megérett a helyzet az elmélet modernizálására, ami Kenneth Waltz (1924–2013) amerikai politológus nevéhez fűződik. A több szempontból módosított realista elmélet neorealizmus vagy strukturális realizmus néven vált ismertté. Az elnevezésben a „struktúra” az államoknak mint legfőbb szereplőknek a nemzetközi rendszerben elfoglalt, hatalmi képességeik által meghatározott helyzetére utal. A rendszer fő jellegzetessége az anarchia, ami nem rendetlenséget jelent, hanem azt, hogy nem létezik egy államok feletti hatóság (világkormány), amely szabályozná cselekedeteiket. Következésképpen, ha valamely államot egy másik állam agressziója fenyegeti, a védekezésben kizárólag saját erejére támaszkodhat, a túléléséről egyedül kell gondoskodnia. Ezért a neorealizmus az állam legfőbb céljaként a túlélést határozta meg, eltérően a klasszikus realista elmélettől, amely a hatalom növelésében látta az állam legfontosabb célját. A neorealizmus a hatalmat szélesebb értelemben, a befolyásolás eszközének tekinti, ezért a katonai erő mellett idesorolja többek között a gazdasági és a diplomáciai képességeket is. A túlélésre való törekvés folyamatos konfliktusokat idéz elő az államok között, amelyek kimenetelét a hatalom rendszerbeli eloszlása határozza meg. A túlélést biztosító hatalom növelése felidézi a biztonsági dilemmát, amely akkor jelenik meg, amikor valamely állam védekező szándékkal növeli katonai képességét, és azt egy másik állam támadó szándéknak véli, így a saját biztonságának növelése céljából ő is fegyverkezik. Következésképpen fokozódik a rendszerben a fegyverkezési verseny, és végső soron mindenki biztonsága csökken. A neorealizmus fontos kérdésnek tekinti a rendszerben jelen lévő nagyhatalmak számát, amelynek alapján a rendszer unipoláris, bipoláris vagy multipoláris lehet.

A polaritás hatással van a hatalmi egyensúlyra, amelynek átrendeződése növelheti a konfliktus kialakulásának valószínűségét (Waltz, 1979).

A neorealizmuson belül egy defenzív és egy offenzív irányzat alakult ki. A defenzív irányzat szerint az államok fő törekvése a rendszerben elfoglalt helyük megőrzése. Ezért óvatosan bánnak hatalmi képességeik növelésével, hogy ne kockáztassák a hatalmi egyensúly felborulását. Ezzel szemben az offenzív irányzat úgy véli, hogy az államok folyamatosan hatalmuk növelésére törekednek, annak érdekében, hogy hegemon pozíciót szerezzenek régiójukban vagy a globális rendszerben (Mearsheimer, n. d.; Zerbe, n. d.-a).

A nemzetközi kapcsolatok liberális elmélete

A liberális tradíció egyik kiemelkedő képviselője Hugo Grotius (1583–1645) holland jogász volt, akinek munkássága hozzájárult a modern európai államrendszer kialakulásához. Az állam és a polgárai közötti kapcsolatok alapelveit kutatva Grotius arra a következtetésre jutott, hogy az egyén alapvető joga a fennmaradás, amelyet a kormánynak erkölcsi kötelessége biztosítani. A természetjog alapján ennek az erkölcsi szabálynak nemzetektől és kultúráktól függetlenül érvényesülnie kell. A gyakori európai háborúk, különösen a harmincéves háború idején, a túlélés biztosítását különösen sürgető kérdéssé tették az érintett társadalmak számára. Grotius azon felvetése, hogy minden nemzetre érvényesek az univerzális jogok és kötelezettségek, hozzájárult a nemzetközi jog alapjainak megteremtéséhez. A konfliktusokban és háborúkban tiszteletben kell tartani az etikai korlátokat és a megállapodásokat. Grotiusnak a szuverén államok közötti kapcsolatokra vonatkozó nézetei hatással voltak a westfáliai békeszerződésre. A tengeri hajózás szabályozásával kapcsolatban Grotius fogalmazta meg azt az elvet, hogy a tengereknek szabadnak kell lenniük minden ország számára. Az általa megfogalmazott jogelvek hozzájárultak az emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi megállapodások létrehozásához is (Grotius, 2026).

Immanuel Kant (1724–1804) *Az örök béke* (Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf, 1795) című könyvében közzétett nézeteivel járult hozzá a nemzetközi kapcsolatok liberális elméletének megalapozásához. A kor fő szellemi irányzatának, a felvilágosodásnak lelkes követőjeként hangsúlyozta a tudás és az önálló gondolkodás fontosságát. Filozófiai munkáiban nagy teret szentelt a szabadság és az emberi méltóság problémáinak. A francia forradalmat követő időszak tanulságai arra készíteték, hogy foglalkozzon a háborúk megelőzésének lehetőségével. A háborút a despotikus hatalomgyakorlás következményének tulajdonította, ezért azt javasolta, hogy az ellenőrizetlen hatalmat váltsák fel képviseleti kormányzással. A háborúk lehetséges megelőzésével kapcsolatban a következő elveket fogalmazta meg:

1. Egyetlen békeszerződés sem tekinthető valódi békeszerződésnek, ha titokban fenntartja egy jövőbeli háború lehetőségét.

2. Egyetlen független állam sem szerezhető meg dinasztikus örökléssel vagy csere útján. Az állam nem tulajdon, sorsáról csak politikai közösségek dönthetnek.

3. Az állandó hadseregeket fokozatosan meg kell szüntetni, mert veszélyt jelentenek a szomszédos államok számára.

4. Háború indítása céljából nem szabad kölcsönt felvenni.
5. Az államok ne avatkozzanak be más államok belügyeibe.
6. Háborúban az államok ne kövessenek el olyan atrocitásokat, amelyek lehetlenné tennék a bizalom helyreállítását a háborút követő béke idején. (Kant, 1985, 7–16. o.)

Kant a fenti javaslatokat az igazságos és háborúmentes nemzetközi rend létrehozása előfeltételeinek tekintette. A tartós béke lehetőségének megteremtéséhez azonban további feltételek teljesülését is elengedhetetlennek tartotta, amelyek a következők:

1. *Republikánus alkotmány*: minden államban olyan köztársasági alkotmány szükséges, amely a polgárok jogi szabadságán és egyenlőségén, valamint a törvényhozó és végrehajtó hatalom elválasztásán alapul. Kant szerint ez azért is csökkenti a háború veszélyét, mert a háborúról maguknak a polgároknak kell dönteniük, akik annak emberi és anyagi terheit is viselik (Kant, 1985, 18–24. o.).

2. *Szabad államok föderációja*: a tartós békéhez az államok közötti jogviszonyt a szabad államok föderációjára kell alapozni. A föderáció (*Völkerbund*) célja a háborús állapot meghaladása és a békés államközi kapcsolatok jogi kereteinek megteremtése (Kant, 1985, 25–31. o.).

3. *Világpolgárjog és általános vendégszeretet*: a világpolgárjognak (*Weltbürgerrecht*) az általános vendégszeretet (*allgemeine Hospitalität*) elvére kell épülnie, amely szerint az idegen, ha békésen érkezik egy másik állam területére, nem kezelhető ellenségként. Kant ezt az emberek Földön való közös tartózkodásából fakadó joggal kapcsolja össze (Kant, 1985, 32–35. o.).

Az 1970-es években a nemzetközi feszültség enyhülése egyre nehezebbé tette a politikai realizmus számára a nemzetközi rendszer folyamatainak magyarázatát. Ennek legfőbb oka a nagyhatalmak közötti katonai versengés és hatalmi harc mérséklődése, valamint a kereskedelmi kapcsolatok ezzel egyidejű kibővülése. A nyugati államok belpolitikájában a liberalizmus mint politikaelmélet hatására általánosan elfogadottá váltak olyan értékek, mint az egyéni szabadságjogok, a jog uralma, a civil társadalom, a piacgazdaság és a korlátozott hatalomgyakorlás.

A liberalizmus nemzetközi rendszerre gyakorolt hatásának következtében jött létre az első globális biztonsági szervezet, az Egyesült Nemzetek Szervezete. Az államok közötti biztonsági és gazdasági kapcsolatokat szabályozó más globális és regionális intézmények, mint a NATO, a GATT és az Európai Közösségek, a liberális elmélet hatására jöttek létre. A nemzetközi kapcsolatok klasszikus liberális elméletének központi tétele, az államok nemzetközi intézmények keretében történő együttműködése fokozatosan teret nyert. A klasszikus liberalizmus szerint az államok nemzetközi rendszerben tanúsított magatartását a társadalom különböző érdekcsoportjai által meghatározott célok vezérik. Ezzel szemben a realizmus az államok magatartásának belpolitikai okait nem vizsgálja, mert a nemzetközi rendszer struktúrájában, a hatalmi képességek elosztásában látja az államok magatartásának fő mozgatórugóját. A liberalizmus alkalmasabb a konfliktusok és háborúk előrejelzésére, mint a realizmus, mert jobban ismeri az államok belső politikai rendszerét. Történelmi

tapasztalatok szerint a diktatórikus rendszerek hajlamosabbak háborút indítani, mint a demokráciák. Kant örökbéke-elméletére és a történelmi tapasztalatokra támaszkodva alkotta meg a klasszikus liberalizmus a demokratikus béke elméletét. A liberalizmus a globalizációt fontos tényezőnek tekinti a társadalmak közötti kölcsönös függőség megteremtésében, mivel a kölcsönös függőség csökkenti az államok készletét konfliktusok kirobbantására. A jólét fenntartásához szükséges előnyös gazdasági kapcsolatok az államokat a konfliktusok elkerülésére ösztönzik. A globalizáció hatására erősödő kooperáció alapvető tényezői a gazdasági érdekek, a közös értékek és az együttműködésnek keretet biztosító intézmények.

A realista elmélethez hasonlóan a liberalizmus is alkalmazkodott a változó nemzetközi körülményekhez. Ennek eredményeként az 1970-es évek végén kialakult a neoliberalis institucionalizmus irányzata.³ A nemzetközi rendszerrel kapcsolatban a neoliberalizmus közeledett a neorealizmushoz, amennyiben elismerte az anarchia szerepét, ám azt korlátozottnak minősítette, amely nem akadályozza az államok közötti kooperációt. A két koncepció közeledése ellenére megmaradtak a különbségek, mindenekelőtt a kooperációt elősegítő, illetve gátló tényezők megítélésének tekintetében. A neorealizmus szerint az államok az együttműködésből származó nyereségüket nemcsak önmagában, hanem más államok nyereségéhez viszonyítva is értékelik. Ha egy együttműködésből a partnerük lényegesen nagyobb nyereségre tesz szert, az államok az együttműködést a saját pozíciójukra nézve kedvezőtlennek ítélik. Az együttműködés ilyen megközelítését a neorealizmus a relatív nyereség elvével írja le. Ezzel szemben a neoliberalizmus az abszolút nyereséget helyezi előtérbe: az államok akkor is érdekeltek lehetnek az együttműködés folytatásában, ha abból a partnerük náluk nagyobb nyereséget ér el, feltéve, hogy maguk is előnyhöz jutnak. A neoliberalizmus két kiemelkedő képviselője, Robert Keohane és Joseph Nye elemezte a hatalom és a kölcsönös függőség kapcsolatát. A két szerző szerint az államok közötti többcsatornás együttműködés csökkenti a konfliktusok valószínűségét és a katonai erő szerepét. Ugyanakkor növekszik a nem állami szereplők fontossága az országok közötti kapcsolatokban (Keohane & Nye, 1977, 3–11. és 236–237. o.).

Bruce Russett és John Oneal amerikai politológusok Kant örökbéke-konceptióját követve arra keresték a választ, hogy az államoknak milyen pozíciót kellene elfoglalniuk a nemzetközi rendszerben ahhoz, hogy megszűnjenek a háborúk, és a békés kooperáció legyen az államok fő törekvése. A demokratikus béke elmélete abból indul ki, hogy az államok belpolitikai berendezkedése hatással van külpolitikai magatartásukra. A demokratikus intézmények, a politikai részvétel és a döntéshozók elszámoltathatósága korlátozza a háborúindítás lehetőségét, ezért a demokratikus állami berendezkedést a tartós béke egyik fontos feltételének tekinti. A demokratikus államok közötti gazdasági együttműködés emellett kölcsönös érdekeltséget teremthet a jólétet biztosító békés kapcsolatok fenntartásában. Ezért a kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok a tartós béke második fontos feltételének tekinthetők. A nemzetközi intézmények

³ A neoliberalizmus gazdaságpolitikai irányzata az állam és a piac kapcsolatának újragondolására törekedett, többek között a dereguláció, a privatizáció és a kereskedelem liberalizációjának támogatásával, a források hatékonyabb felhasználását remélve. Ronald Reagan és Margaret Thatcher gazdaságpolitikái elsőként alkalmazták ezeket az elveket.

lehetőséget biztosítanak közös alapelvek, normák és szabályok kidolgozására, amelyek ösztönöznek az államok kapcsolatainak szélesítésére és tartóssá tételére. Következésképpen a demokrácia, a kölcsönös függőség és a nemzetközi intézmények háromszögét a béke három pilléréként értelmezhetjük, amelyek együttesen hozzájárulnak a békésebb világrend kialakulásához (Russett & Oneal, 2001, 125–196. o.).

Az angol iskola

Hedley Bull (1932–1985), az úgynevezett angol iskola egyik kiemelkedő képviselője szerint a világban a rendet nem hatalommal, hanem olyan közös alapelvek érvényesítésével lehet megteremteni, amelyeket az államok nemzetközi intézményekben fogadnak el. Az államoknak olyan alapelvek figyelembevételével kell cselekedniük, mint a szuverenitás kölcsönös elismerése, a diplomáciai eszközök alkalmazása, a nemzetközi jog tisztelete, a hatalmi egyensúly és az erő szabályozott alkalmazása. A fenti feltételek megléte esetén jön létre a nemzetközi társadalom vagy az államok társadalma, amely felsőbb hatóság vagy világkormány nélkül is képes fenntartani a rendet és a békét (Bull, 1977). A folyamatosan zajló dialógusban nagyobb hangsúlyt kell helyezni az erkölcsre és az igazságra. Barry Buzan (1946–), az angol iskola másik kiemelkedő képviselője a nemzetközi rendszer szintjén három alternatívát különböztet meg:

1. A nemzetközi rendszerben (*international system*) az államok között elégséges kapcsolat áll fenn ahhoz, hogy egymás döntéseire hatást gyakoroljanak, s úgy viselkedjenek, mint egy egész részei. Ebben a változatban állandósul a konfliktus veszélye. A rend időleges, és függ a hatalmi egyensúlytól. Az államok saját erejükre támaszkodva küzdenek a túlélésért. E szintre a Thomas Hobbes által leírt természeti állapot jellemző. A politikai realizmus szerint jelenlegi világunk ezen a szinten helyezkedik el.

2. A nemzetközi társadalom (*international society*) változatba azok az államok tartoznak, amelyek közös érdekekre és értékekre alapozott közös intézményeket hoztak létre, s közösen alkotnak szabályokat. Az államoknak a belső viszonyaik tekintetében meg kell felelniük azoknak a követelményeknek, amelyeket már Hugo Grotius is megfogalmazott az egyén jogairól, az állam kötelességeiről és a szuverén államok egymáshoz való viszonyáról. Ez az a szint, amelyet Hedley Bull – a liberális elmélettel összhangban – kulcsfontosságúnak tart a nemzetközi rend fenntartása szempontjából.

3. A világtársadalomban (*world society*) az államok szerepét az egyének veszik át, akik a ráció és közös morális elvek alapján hoznak létre közösséget. Ez a jelenleg utópisztikusnak számító koncepció Immanuel Kant „*allgemeine Hospitalität*” elméletéből vezethető le, amelynek a megvalósulása a jelenlegi nemzetközi trendek fényében a távolabbi jövőbe helyeződött (Buzan & Little, 2000).

Barry Buzan a globális nemzetközi rendszert regionális biztonsági komplexumok és biztonsági közösségek mozaikjának tekinti. A kétféle régió a konfliktusok és a kooperáció tekintetében lényegesen különbözik egymástól. A biztonsági komplexumokban létezik a hatalmi rivalizálás és a konfliktusok veszélye, de a földrajzi közelség kooperációra is készítheti az államokat. Ezzel szemben a biztonsági közösség jellemzője

a közös szabályok mentén történő intézményesített együttműködés és elkötelezettség a viták tárgyalások útján történő rendezésére. Buzan dolgozta ki a biztonság tágabb értelmezését, kibővítve a katonai biztonságot politikai, társadalmi, gazdasági és környezeti aspektusokkal (Özgür, 2026).

Milyen lesz az új világrend?

A jelenlegi átmeneti helyzetben a nemzetközi kapcsolatok elméletének képviselői a realizmus és a liberalizmus, valamint azok módosult változatainak fogalomkészletével kísérlethetnek meg leírni a világrend lehetséges változatait. A forgatókönyvekben olyan alternatív lehetőségek jelennek meg, mint a konfliktus vagy kooperáció, a rend vagy káosz, illetve a globalizáció folytatódása vagy visszafordulása. Mark Carney kanadai miniszterelnöknek a 2026. januári davosi Világgazdasági Fórumon elmondott beszéde már a nemzetközi rend jelentős változásának szükségességét hangsúlyozta, mindenekelőtt a középhatalmak szorosabb együttműködését szorgalmazva az amerikai adminisztráció kiszámíthatatlan politikájára adott válaszként.

Négy lehetséges forgatókönyv körvonalazódik:

1. Megerősödve visszatér a liberális nemzetközi rend. Az Egyesült Államok és az Európai Unió renndezi kapcsolatait, és a Nyugat megerősíti vezető szerepét, biztosítja a feltételeket a technológiai verseny megnyeréséhez. Oroszország az Ukrajnával folytatott háború miatt meggyengül. Kínában az egypártrendszer hosszabb távon egyre nehezebben tarthatja fenn a korábbi gazdasági növekedési ütemet, amit a kedvezőtlen demográfiai folyamatok is nehezíthetnek. Ez a Szenárió a liberalizmus világgképét tükrözi.

2. Egy második hidegháború kialakulása. Visszatér a kétpólusú világrend; ezúttal az Egyesült Államok és Kína képviseli a két pólust, a többi állam csatlóshelyzetbe kényszerül. A stratégiai vetélkedés következtében digitális vasfüggöny alakul ki. Az államok közötti interakciókból eltűnik a kölcsönös előnyök keresése, és visszatér a zéró összegű gondolkodás, amely szerint az egyik állam nyeresége a másik veszteségével jár. Ez a Szenárió a realizmus világgképét tükrözi.

3. Multiplex világ. Az Egyesült Államok és Kína vetélkedése kevésbé válik meghatározóvá, mivel új nagyhatalmak emelkednek fel. A multipoláris rendben a hatalmi képességek több állam között oszlanak meg, ezért egyik nagyhatalom sem kerül egyértelmű fölénybe. Az államok közötti kapcsolatok változó és esetenként együttműködő vagy versengő jellegűek lehetnek, miközben a liberális nemzetközi rend egyes elemei is fennmaradhatnak. Egy ilyen multipoláris rend kedvezőbb lehet a globális Dél államai számára, mivel nagyobb mozgásteret biztosíthat számukra a nagyhatalmak közötti kapcsolatok alakításában.

4. Polaritás nélküli nemzetközi rendszer. Ez tekinthető a leginstabilabb forgatókönyvnek. A nagyhatalmak közötti versengés és a vezető szerep vállalásától való visszavonulás következtében egyik nagyhatalom sem képes meghatározó szerepet betölteni a nemzetközi rendszerben. Ez megnehezíti a globális kihívások kezelését és a nemzetközi rend fenntartását. Eközben növekedhet a technológiai milliárdosok és más nem

állami szereplők befolyása, miközben az új technológiák szabályozása egyre nehezebbé válhat. Szélsőséges csoportok, bűnszervezetek és illegális fegyveres csoportok megerősödése tovább nehezítheti a nemzetközi rend fenntartását. (Zerbe, n. d.-c)

Következtetések

A mai globális nemzetközi rendszer hosszú történeti fejlődés eredménye, amelynek során a különböző politikai közösségek (városok, városállamok, fejedelemségek, birodalmak és modern államok) közötti kapcsolatok fokozatosan globális rendszerré szerveződtek. A politikai közösségek közötti korai kapcsolatok fontos formái közé tartozott a kereskedelem, a technológiák és a harci eszközök cseréje, valamint a vallások és különböző eszmék terjedése. A modern nemzetközi rendszer kialakulásában meghatározó szerepet játszott az interakciós kapacitás növekedése. A közlekedési és kommunikációs technológiák fejlődése lehetővé tette a földrajzi távolságok egyre gyorsabb és olcsóbb leküzdését. A tengeri, szárazföldi és légi közlekedés fejlődését a távíró, a telefon, a televízió, majd az internet megjelenése követte, így fokozatosan létrejött az egész világot átfogó, sűrű kapcsolati hálózat. Az interakciós kapacitás azonban nemcsak technológiai, hanem társadalmi és szervezeti tényezőktől is függ. A nemzetközi intézményekhez való csatlakozás, valamint a kormányközi és nemzetközi civil szervezetek tevékenységében való részvétel ezért az államok közötti kapcsolatok intenzitását is növelheti (Buzan & Little, 2000, 276–299. o.).

A kereskedelem, a pénzügyek és a tőkebefektetések globalizálódása növelte az egyenlőtlenségeket az államok között és államokon belül, ami fokozódó ellenérzéseket és bírálatokat váltott ki. Erősödött a nemzeti kultúra és identitás elvesztésétől való félelem. Mivel a liberális nemzetközi rend és a globalizáció egymással összefüggő, egymást erősítő folyamatok, a bizalom megingása az egyikben a másik folyamatot is gyengítheti. Amennyiben ez a folyamat a politikai realizmus által leírt nemzetközi rendhez való visszatérést eredményezi, növekedhet a konfliktusok és háborúk valószínűsége.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why nations fail*. Crown Publishers.
- Bull, H. (1977). *The anarchical society: a study of order in world politics*. Macmillan.
- Buzan, B., & Little, R. (2000). *International systems in world history*. Oxford University Press.
- Cooper, J. B. (n. d.). *Hugo Grotius's view of the state*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=kGXIQFtSf4k>
- Csaba, L. (2025). Globalizáció és közgazdaságtan. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1911–1919. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.5>
- Fukuyama, F. (2014). *Political order and political decay*. Profile Books Ltd.
- Halmi, P. (2023). Globalizáció versus deglobalizáció. *Hítelintézet Szemle*, 22(2), 5–24. <https://doi.org/10.25201/HSZ.22.2.5>
- Halmi, P. (2025a). Globális dezintegráció? A globális szabadkereskedelem víziójától a geoökonómiai fragmentációig. *Külgazdaság*, 69(1-2), 51–65. <https://doi.org/10.47630/KULG.2025.69.1-2.51>

- Halmai, P. (2025b). Globalizáció vagy deglobalizáció? *Magyar Tudomány*, 186(10), 1898–1910. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.4>
- Halmai, P., & Csaba, L. (2025). Globalizáció a 21. században. *Magyar Tudomány*, 186(10), 1894–1897. <https://doi.org/10.1556/2065.186.2025.10.3>
- Herwig, H. H. (1994). Strategic uncertainties of a nation-state: Prussia-Germany, 1871–1918. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 242–277). Cambridge University Press.
- Hobbes, T. (1999). Relations among sovereigns. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 35–38). Wadsworth.
- Hobbes, T. (2024). *Leviathan* (2nd ed.; N. Malcolm, Ed.). Oxford University Press.
- Kant, I. (1985). *Az örök béke* (Babits, M. ford.; Ferencz, Gy. szerk.). Európa Könyvkiadó.
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence*. Little, Brown.
- Levitt, T. (1983). The globalization of markets. *Harvard Business Review*, 61(3), 92–102.
- Levy, J. (1983). *War in the modern great power system, 1495–1975*. The University Press of Kentucky.
- Lynn, J. (1994). A quest for glory: The formation of strategy under Louis XIV, 1661–1715. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 178–204). Cambridge University Press.
- Machiavelli, N. (1999). Recommendations for the prince. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 30–35). Wadsworth.
- Maltby, W. S. (1994). The origin of global strategy: England from 1558 to 1713. In W. Murray, M. Knox, & A. H. Bernstein (Eds.), *The making of strategy: Rulers, states, and war* (pp. 151–177). Cambridge University Press.
- Mearsheimer, J. (n. d.). *Neorealism*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=m8WJP7gD3cQ>
- Morgenthau, H. J. (1967). *Politics among nations: The struggle for power and peace* (4th ed.). Alfred A. Knopf.
- Morgenthau, H. J. (1999). Six principles of political realism. In P. Williams, D. M. Goldstein, & J. M. Shafritz (Eds.), *Classic readings of international relations* (pp. 43–48). Wadsworth.
- Özgür, T. (n. d.). *Who better explain the international system? Hedley Bull vs. Barry Buzan*. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=1_4CBRFZVd0&t=29s
- Political Vantage (n. d.). *Immanuel Kant – Perpetual Peace*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=CUaDguuha10>
- Richey, T. (n. d.). *What is Enlightenment*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ii2upQ7UV8g>
- Russett, B., & Oneal, J. (2001). *Triangulating peace*. W. W. Norton & Company.
- The School of Life (n. d.). *Philosophy: Immanuel Kant*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nsgAsw4XGvU>
- Tilly, C. (1975). Reflections on the history of European state-making. In C. Tilly (Ed.), *The formation of national states in Western Europe* (pp. 3–83). Princeton University Press.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of international politics*. Addison–Wesley.
- Zerbe, N. (n. d.-a). *Defensive and offensive realism*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=evDZ7lo0TPE>
- Zerbe, N. (n. d.-b). *How war built the modern state: Charles Tilly and the violent origin of government*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Wi12w79fiGs>
- Zerbe, N. (n. d.-c). *The future of world order: What comes after the liberal era?* YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=J0wliQqahDs>